

ANTHONY SATTIN

# NOMÁDI

KOČOVNÍCI,  
KTERÍ  
ZMĚNILI  
SVĚT



VYŠEHRAĐ

1/200 99

# Nomádi

## Kočovníci, kteří změnili svět

Vyšlo také v tištěné verzi

Objednat můžete na  
[www.ivysehrad.cz](http://www.ivysehrad.cz)  
[www.albatrosmedia.cz](http://www.albatrosmedia.cz)



**Anthony Sattin**  
**Nomádi – e-kniha**  
Copyright © Albatros Media a. s., 2024

Všechna práva vyhrazena.  
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována  
bez písemného souhlasu majitelů práv.

**ALBATROS**  **MEDIA**

ANTHONY SATTIN

# NOMÁDI

KOČOVNÍCI, KTEŘÍ ZMĚNILI SVĚT



ANTHONY SATTIN

# NOMÁDI

KOČOVNÍCI,  
KTERÍ  
ZMĚNILI  
SVĚT



S ilustracemi Sylvie Franquetové

VYŠEHRADEK

*Sylvii, flâneuse, která ví, že ne všichni poutníci jsou ztraceni*

Copyright © Anthony Sattin 2022  
Illustrations © Sylvie Franquet 2022  
Translation © Aleš Valenta, 2024

ISBN tištěné verze 978-80-7601-914-0  
ISBN e-knihy 978-80-7601-980-5 (1. zveřejnění, 2024) (ePDF)  
ISBN e-knihy 978-80-7601-984-3 (1. zveřejnění, 2024) (epub)  
ISBN e-knihy 978-80-7601-985-0 (1. zveřejnění, 2024) (mobi)

## OBSAH

V íránském pohoří Zagros.....	9
Část I	
<b>Vyvažující akt</b> .....	17
Část II	
<b>Imperiální akt</b> .....	105
Část III	
<b>Akt obnovy</b> .....	191
Poděkování.....	261
Seznam ilustrací .....	264
Poznámky.....	266
Bibliografie.....	274
Rejstřík.....	282

Zdá se, že téměř nikdo netuší, že dějiny nejsou jen něco ke čtení. A neodkazují pouze, nebo dokonce hlavně k minulosti. Naopak, velká síla dějin pochází ze skutečnosti, že si je neseme s sebou, že nás v mnoha směrech ovládají, aniž si to uvědomujeme. Dějiny jsou přítomny doslova ve všem, co děláme.

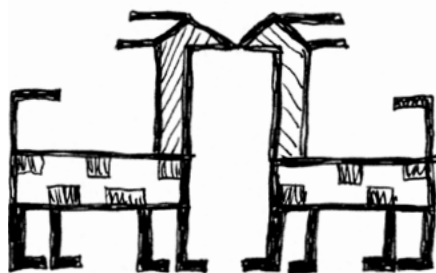
*James Baldwin, „The White Man’s Guilt“, Ebony,  
srpen 1965*

Nomádi: subjekt, který promlouvá k iracionálním pudům.

*Bruce Chatwin k Tomu Maschlerovi,  
24. února 1969*



## V ÍRÁNSKÉM POHOŘÍ ZAGROS



Proti mně kráčí mladý muž s holí zavěšenou přes rameno, u nohou má stádo. Ovce jsou před ním, kolem něj i za ním, svým chaotickým pohybem se podobají vodě s tajícím ledem v nedaleké bystřině a odnášejí ho stezkou jako tlupa rozdivádných dětí. Za ním jde starší muž, ošlehaný větrem, ale dosud silný, s puškou na levém rameni. Mlaskáním ovce popohání. Za ním jedou dvě ženy na oslech, jedna z nich je starší; patrně se jedná o jeho ženu a dceru. Zdají se být silné, ovšem život pod ostrými štíty pohoří Zagros je tvrdý. Na dalších oslech vezou svůj majetek, zabalený do rezavě hnědých látek, které ženy utkaly a jež brzy poslouží jinak: jako dveře, až budou postaveny stany.

V této nadmořské výšce je málo stromů, ale sníh roztál a v údolí je překrásně. Nádherná louka se pokryla kosatci, trpasličími tulipány a dalšími jarními květinami. Členové rodiny se usmívají a po kamenité stezce ženou ovce a šedobílé kozy. Kozli se honosí svými majestátními zakroucenými rohy. Usmívám se také, stržen nadšením z každoroční migrace kmene Bachtijarí z planin do hor při hledání letní pastvy.

Strávil jsem již několik dní ve společnosti některých jiných nomádů. Sijavaš a jeho rodina postavili své černé stany z kozí kůže na svahu údolí. Budovali ohradu pro ovce a připravovali velký otevřený stan, v němž uvítají sousedy

a hosty. Můj stan stál naproti bystřině, v níž se valila voda s tajícím ledem. Byl odtud kouzelný výhled na zubaté, sněhem pokryté vrcholky hor a údolí s divoce rostoucími květy. Jako most mezi mnou a nomády sloužil objemný zploštělý ropovod, který zároveň připomínal, že první ropný vrt na Středním východě, vrt č. 1, byl proveden roku 1908 na nedalekém území kmene Bachtijáří.

Krása se rozprostírala všude kolem. Kdybych byl fotograf, byl bych zachytil posouvající se odpolední stíny a šikmé paprsky, které zbarvovaly horský sníh do růžova a pozlacovaly hladinu říčky. Kdybych byl hudební skladatel, hledal bych souzvuk šumící vody se žbluňkáním kamenů, padajících z říčního okraje, bzukotem včel, cinkáním zvonků, pískáním a výskáním mužů, přivádějících stádo k přenocování. Krása byla ve všem. Ale já jsem spisovatel, a tak – bos a lehce připálen od slunce – jsem vytáhl pero, abych zaznamenal čistou kvalitu světla na modrém nebi, způsob, jímž se v zeleném údolí vynořují barvy, zejména žlutá, a náhlý chlad, který pronikl dolů, jakmile slunce zapadlo za vrcholky. Onoho pozdního večera zářily stany nomádů jako řeřavé uhlíky nad řekou a měsíční světlo se rozlilo nad horským hřebenem. Usínal jsem v úžase nad tím, jak mohl Byron vědět, že: „staří Peršané si nikoli nadarmo postavili / svůj oltář na vysokých místech a vrcholcích..., aby tam vyhledávali Ducha...“ Pociťoval jsem hluboký pramen radosti a moje duše se vznášela ve výšinách.

V příštích několika dnech mě Sijavaš a jeho rodina zavedli do jejich údolí a k jejich národu. Také mi dávali jíst a během jídla jsme hovořili o jejich životě, zemi, kterou znali, jejich cestách po ní, zvířatech, která chovali, dětech, o něž si dělali starosti (mají je poslat kvůli vzdělání do státní internátní školy?), a mnoha dalších problémech, s nimiž se potýkají pastevci v 21. století. Vyprávěli mi o rostlinách v údolí, o divokých zvířatech žijících na vysokých vrcholech a strmých svazích. Znali všechno, co tam mohlo růst, věděli, která znamení jsou příznivá a kterých je třeba se bát. Vyprávěli mi o cestě, již podnikli z horských nížin do hor, a jak se zase vrátí zpět, až jim začne země mrznout pod nohama. O cestě, kterou jejich předkové podnikali dávno předtím, než to někdo zaznamenal. Slýchal jsem podobné příběhy u beduínů a Berberů v severní Africe a na Středním východě, kde jsem strávil značnou část svého dospělého života, od Tuaregů a příslušníků kmene Wodaabe mezi hliněnými domky a knihovny Timbuktu, od rychlých mladých Masajů, oranžových blesků na rudé východoafrické buši, od kočovníků na okraji Thárské pouště v Indii, na člunech v Andamanském moři, na vysočinách v Kyrgyzstánu a jinde v Asii. Ať to byli Berbeři či beduíni, gaučové či Mokeni, zdálo se, že rozhovor vždy ulpí na těchže tématech – kontinuitě, hrdosti, že někam přináležejí, žijí v souladu se svým okolím, respektují vše, co příroda nabízí, na obtížích života kočovníků, které chtěla vláda přimět k usedlému životu.

Při pohledu na tyto lidi jsem si uvědomoval dokonalou harmonii, v níž žijí se světem přírody. Oni znají své životní prostředí tak, jak ho lze poznat jedině životem v rovnováze se vším na tomto světě, nikoli ovládním, a na základě poznání, že my lidé jsme závislí na našem okolí, což je něco, nač ti z nás, kteří žijí v městech a velkoměstech, snadno zapomínají. Lidé národa Bachtijáří rozumějí významu každého tónu v mečení jejich stád, vědí, zda jsou zvířata spokojená, hladová či ohrožená, zda se blíží porod či smrt, a právě tak rozumějí mrakům a pachům přinášeným větrem. Čím více jsem je pozoroval a naslouchal jim, tím více jsem si uvědomoval, že takto jsme kdysi žili my všichni, a není tomu až tak dávno, ve velkém řádu lidských věcí.

Pohled na rodinu, která se stěhuje se svými zvířaty a veškerým svým majetkem, některé z nás vzrušuje, ale jiné naplňuje hrůzou, odporem či pohrdáním.

*Odkud přišli?  
Proč sem přišli?  
Kdy odejdou?  
Jak přežijí?  
Kdo jsou?*

Nomád. Kořeny tohoto slova pronikají lidskými dějinami z naší vlastní éry až k úplně ranému indoevropskému slovu *nomos*, které má mnoho významů. Lze ho přeložit jako „ustálené nebo ohraničené území“, ale také jako „pastva“. Z tohoto původního slova vyrůstá pojem *nomas*, což znamená „příslušník kočovnického pasteveckého kmene“ a naznačuje „někoho, kdo hledá pastvu...“, ale také „místo, kde má právo pást své stádo“, a to byli jak kočovníci, tak usedlí lidé, tedy kočovníci, kteří se usadili. Později se významy štěpí, a když vznikla města a velkoměsta a více lidí se usazovalo, označovalo slovo *nomád* ty, kteří žijí bez zdí a za hranicemi. Nyní užívají usedlí lidé slovo *nomád* dvěma různými způsoby. Pro některé z nás je spjato se smyslem pro nádhernou romantickou nostalgii. Ale velmi často obsahuje implicitní soud, že tito lidé jsou ztroskotanci, migranti, tuláci, lidé na útěku, na cestách, bez stálého bydliště. Jsou to neznámí lidé.

Věk, kdy stále více lidí cestuje, kdy tolik z nás je „neznámých“, si žádá velkorysejší interpretaci. A to zvláště za situace, kdy mnohé z toho, co říkáme, tolik našich myšlenek a široká paleta přístrojů a zboží se vztahuje k mobilitě a pohybu. Proto se způsob, jímž užívám slovo *nomád*, v průběhu knihy mění. Na počátku cesty jím označuji lovce-sběrače a záhy také ty, kteří ženou svá stáda při hledání pastvy. Na konci knihy se tento pojem vztahuje na všechny, kteří putují. Nejenom lidi, kteří žijí nalahko, jelikož jsou k tomu nuceni,

jako nomádi, ale také na ty, kteří si takový způsob života vybrali. Rostoucí množství lidí se neoznačuje za „lidi bez domova“ (angl. *homeless*), nýbrž za „lidi bez domu“ (angl. *houseless*); jde tedy o mnoho moderních kočovníků, kteří žijí v tom, co je někdy nazýváno „bydlení na kolečkách“.\* Dřívější verzí tohoto způsobu života je kniha spisovatele Bruce Chatwina *Songlines* (česky *Cesty písní*, Dauphin 2000), v níž popsal život britského obchodníka, jež strávil létáním po Africe s kufříkem v ruce. Pevným bodem obchodníkovy života, místem, jež pro něj představovalo domov, byla místnost v Londýně, kterou firma vyhradila pro své obchodní cestující. Měl v ní plechovou krabici, naplněnou fotografiemi a dalšími vzpomínkovými předměty na rodinu a svou minulost. Kdykoli do ní chtěl vložit nějaký nový poklad, musel něco starého vyhodit. Pro Chatwina stejně jako pro mě představuje život obchodníka na cestách velmi moderní formu kočovnictví.

Bylo by snadné mávnout nad obchodníkem rukou s tvrzením, že tomuto světu nic nedal, stejně jako nevložit nic do své skříňky. Ale tím by se ospravedlnilo odmítání a znevažování dějin většiny kočovnických národů, jelikož národy, které žijí uprostřed zdí a budov a jež většinou píšou historii, nedokázaly nalézt smysl či uznat hodnotu lehčího, pohyblivějšího, menším množstvím zbytečností zatíženého života těch, kteří žijí za hranicemi. Žijeme však v době, kdy se otrásá svět, *naš* svět, vytvořený věkem rozumu a osvícenstvím a poháněný průmyslovou a technologickou revolucí. Sociální smlouvy se vyčerpávají, společenství se rozpadají. Rychle ubývá surovin a zdrojů, na kterých je náš svět závislý, a naše počínání zanechává vážné následky na krajině, podnebí a uspořádání našich životů. Naléhavě potřebujeme nové způsoby, jak recyklovat vodu a vyrábět energii, ale také se zamyslet nad tím, jak žijeme a co znamená být člověkem. Je zapotřebí změny. Je nutno, abychom našlapovali lehčím krokem, a ti z nás, kteří žijí ve velkoměstech, by měli nalézt lepší způsob, jak se vztahovat ke světu za hranicemi města. Ale než pochopíme, kdo jsme a čím bychom se mohli stát, musíme vědět, kým jsme byli. Black Lives Matter, #MeToo a další hnutí naznačují způsob, jak vyhlédnout zpoza zdí a starých zakořeněných představ, konstruktů a předsudků a vyprávět historii nejen bílých mužů, ale také žen, černochů, Asijců a domorodých národů. Také potřebujeme znát dějiny těch, kteří žijí na cestách, neboť bez toho nemůžeme pochopit, jak lidské putování utvářelo naši dnešní podobu.

---

\* K tematice „houseless“ ve Spojených státech doporučuji knihu Jessiky Bruderové *Nomadland*, podle které byl natočen film.

V této knize zkoumám proměnlivý vztah mezi národy v pohybu a národy usedlými. Spojil jsem některé z jejich rozmanitých a pozoruhodných příběhů, zasazených do krajin, které patří k nejodlehlejší na světě, do chronologického rámce obnášejícího 12 000 let. Časová linie začíná kolem roku 9500 př. n. l., tedy v době, do níž je nyní kladen počátek monumentální architektury, a končí v současnosti. Existují zajisté jiné způsoby, jak vnést smysl do příběhů, a je jistě mnoho jiných cest krajinou, ale já jsem se rozhodl vydat se touto cestou, jež vede od Kaina a Ábela k vám a ke mně. Na počátku vyprávění žili všichni lidé neustále na cestách ve světě, kde jediné překážky byly ty přírodní – les, řeka, hora a poušť, a pak ty, které lidé zhotovili z větví a trnů. Na konci knihy musí poutníci cestovat světem, jenž je rozdělený hranicemi, dálnicemi a zdmi, ale také mezinárodními dohodami mezi národními státy.

Toto odkrývání poutnického života jsem uspořádal do tří dějství. První se vrací k raným dějinám, do doby, kdy usedlí lidé a kočovníci zpravidla žili pospolu a spolupracovali, když se posouvali od lovecko-sběračského způsobu života k zemědělství a pastevectví. Líčí překvapivé – a překvapivě brzké – budování prvních velkých staveb, načež se zaměřuje na rozkvet výjimečných městských států a říší podél velkých řek Mezopotámie, v okolí Nilu a Indu. A posléze se dostává k otázce, proč se první usedlé národy cítily tak ohroženy kočovným světem za svými hranicemi – světem, jenž byl kdysi i jejich světem.

Druhý, imperiální akt přechází ke složitější formě kočovnictví, zkoumá cyklický růst a pád velkých říší vytvořených národy, které dosud žily kočovnickým způsobem života. Na západě začíná toto období pádem římské říše a počátkem toho, co se často označuje jako temný věk. Ale pro Huny a Araby, Mongoly či Čínany z doby říše Jüan šlo o dobu skvělých a spektakulárních výkonů, jak na Blízkém východě, tak i v obrovském prostoru stepí, které se táhnou od nynější Čínské zdi až po Maďarsko. Ze záznamů a spisů arabského historika a filozofa Ibn Chaldúna ze 14. století se můžeme dozvědět, jak významně kočovníci přispěli k evropské renesanci a jak velký byl jejich vliv na náš moderní svět.

Třetí akt začíná zrodem moderní doby, kdy západní vědci trvali na tom, že bílí lidé musí ovládnout svět přírody právě tak, jako se pokoušeli ovládnout svět lidí. V této době konkurence a soupeření mizí nomádi tak dokonale ze zřetele Evropy, že slovo *nomád* nebylo dost běžné, aby bylo zahrnuto do anglického slovníku. Ale je to také okamžik, kdy někteří lidé cítí, že se ztrácí něco důležitého, a začíná úsilí o obnovu. Zde tak jako jinde v knize nás nedostatek kočovnických písemných pramenů nutí, abychom hleděli očima usedlých národů, a z toho důvodu většina poslední části knihy zkoumá způsob,

jakým usedlé národy reagovaly na nomády. A především si všímá rostoucího pochopení, že spolupráce má větší hodnotu než soutěžení, že kočovníci mají význam z hlediska způsobu života usedlých lidí, stejně jako toho, že jsou zásadně důležití pro způsob, jakým chápeme sami sebe.



Tyto příběhy se zakládají na mnoha letech výzkumu a diskusí, ale i když se jedná o historický výklad, není to vědecký text ani konečná podoba historie kočovníků. Obávám se, že v případě národů, které žily tak lehce a své dějiny zpravidla uchovávaly pouze v ústní tradici, nelze dospět ke konečné historii, jak ji chápeme na Západě. Namísto toho chci ukázat, jak byli nomádi dlouho předmětem pouze anekdot a dodatečných úvah našich spisovatelů a historiků, jak potvrzuje postřeh francouzského filozofa Gillesa Deleuze, že „nomádi nemají historii, mají pouze geografii“.<sup>1</sup> Tento výrok se jeví až příliš elegantní – nomádi nemají dějiny –, ale když jsem jej četl poprvé, osvětlil mi mnohé z nezodpovězených otázek, které jsem si kladl nad skutečností, proč se kočovníci tak zřídka objevují v našich dějinách. Toto opomenutí je zavádějící a rovněž znamená, že postrádáme jejich velmi hrdou a cennou historii. Touto knihou chci mimo jiné přispět k tomu, abychom si lépe uvědomili, že otázka nestojí buď/anebo, usedlý, nebo kočující, jelikož – ať již to uznáváme, či ne, ať se nám to líbí, nebo ne – nomádi tvořili vždy přinejmenším polovinu lidských dějin a zásadně přispěli k postupu toho, co mnozí historikové tradičně nazývají civilizací.

Ačkoli se zdá, že kočovníci jsou stinnou stránkou našeho příběhu, jejich historie není méně skvělá ani méně důležitá než naše vlastní. Např. ve druhém století př. n. l., když římská republika porazila Kartágo a stala se vládcem Středomoří, kdy Čína prožívala zlatý věk za císaře Wu z dynastie Chan a obchod si razil cestu po rodící se hedvábné stezce mezi Žlutou řekou a Evropou, kočovníci kmene Siung-nu rozšířili svou vládu od Mandžuska po Kazachstán, a ovládli tak části Sibíře, Mongolsko a dnešní čínskou provincii Sin-ťiang. V téže době skytští nomádi se svými spojenci kontrolovali většinu území mezi Černým mořem a pohořím Altaj v Kazachstánu. Dohromady byla tato kočovnická území větší a mocnější než římská či chanská říše. A v rozporu s obvyklým názorem, že tyto kočovné národy byly primitivní a izolované, díky nálezům z pohřebišť víme, že jejich vůdci se oblékali do šatů z čínského hedvábí, zdobených gepardí kůží, sedávali na perských kobercích, používali římské sklo a měli v oblíbě řecké zlaté a stříbrné šperky. Z toho všeho je možno usuzovat, že tito kočovníci ovládali propojený obchodní svět, táhnoucí se od Východočínského moře k Atlantskému oceánu.

Toto není tradiční západní pohled na to, co se obvykle chápe jako římský nebo chanský svět, stejně jako se západní historici zpravidla zaměřovali spíše na počet lidí, který povraždili mongolští *chánové*, a nikoli na pokrok a výhody, které vzešly z *pax Mongoliana*.

Dalším přehlíženým aspektem kočovnického příběhu je posun ve vztahu mezi lidstvem a přirozeným světem. Podmínky tohoto vztahu se změnily rozvojem měst, vzrůstem zemědělství a posléze industrializací a technologickým pokrokem. Tyto změny odtrhávaly usedlé obyvatelstvo stále více od jeho okolí, kdežto nomádi nadále udržovali svůj vztah s přírodním světem. Činili tak, respektive tak museli činit, poněvadž pochopili, že vše je propojeno a vzájemně na sobě závislé. Vědí, že v jejich zájmu je starat se o své okolí.

Nomádi zanechali velmi málo psaných zpráv, postavili velmi málo staveb, vztyčili velmi málo děkovaných kamenných stél a zanechali nepatrné množství dokladů o svých taženích světem. Je proto ironií, že jsem se při psaní jejich příběhů musel opírat o spisy lidí, kteří nebyli nomády. To je problém, protože autoři od Hérodota a Š-ma Čchieny po Viléma z Rubruku a Henryho Davida Thoreaua sice možná nashromáždili hodnotné historické zprávy, ale nebyli vždy nestranní či objektivní. Ať záměrně či nikoliv, mnohá jejich pozorování jsou předsudečná. Kočovníci, kteří mají důležité místo v dějinách Západu – hunský vůdce Attila, mongolští vládci Čingischán a Timur, vlna starověkých Skytů prchajících před řádicími Peršany a moderní Syřané prchající před občanskou válkou –, jsou nejčastěji prezentováni jako barbaři, žijící v protikladu ke všemu, čeho si cení civilizovaní obyvatelé měst. Tyto předsudky sahají hluboko, jak zjistila sumerská kněžna před nějakými 3500 lety, když zvažovala, zda se nemá provdat za nomáda. „Jejich ruce jsou ničivé,“ řekli jí její přátelé. „Nikdy se nepřestanou toulat... Jejich myšlení je popletené, působí jen zmatek.“ A v osobní rovině varovali titíž přátelé kněžnu, že „on se obléká do koženého pytle... žije ve stanu, vystaveném větru a dešti, a neumí náležitě odříkat modlitbu. Žije v horách a nezná místa bohů, vyhrabává v horách lanýže, neví, jak pokleknout, a jí syrové maso. Za svého života nemá žádný dům, a když zemře, není odnesen na pohřebiště.“<sup>2</sup> Jakmile se můj příběh rozvine, jedna věc se ukáže v jasném světle: pojem „barbarský“ byl zpravidla užíván jako způsob, jak odsoudit někoho s odlišnými zvyky, obyčeji či náboženstvím. Je to pojem, jenž odhaluje soutěživý náhled na rozvoj lidstva, nadřazenost pozorovatele; a nejčastěji se uplatní při popisu souseda.

Velká část zpráv o nomádech, od staré Číny a Říma po raně novověkou Evropu a Ameriku 19. století, představuje problém pro každého, kdo si chce vytvořit plnější obrázek, což nezůstalo bez vlivu na vyprávění tohoto příběhu.

Zprvė existuje nedostatek podrobnějších zpráv o roli, kterou v nomádské kultuře hrály ženy. Víme ale například, že skytské ženy měly velký vliv, mnohem větší než jejich současnice v římské říši a Číně. Je to jasné ze skutečnosti, že existovala skytská královna, z velkoleposti, s níž Skytové pochovali některé ze svých žen, z ústřední role, kterou hrála Čingischánova manželka při budování a správě mongolské říše, a ze způsobu, jakým mughalský císař Bábura spoléhal na inteligenci své babičky jako stratéga a moudrého rádce. Ale z jejich hlasů se dochovalo jen málo, a to je pro nás velká ztráta. Dále je důležité poznamenat, že většina zpráv a popisů kočovníků se vztahuje k období napětí a střetů. Jako kdyby pouze válka byla dobou, kdy usedlí kronikáři došli k názoru, že má smysl se zmínit o „jiných“ lidech.

Tyto dezinterpretace neodrážejí ani realitu kočovnického života, ani v celistvosti vztah mezi nomády a usedlým obyvatelstvem, jenž byl po většinu z uplynulých deseti tisíc let jak komplementární, tak vykazující prvky vzájemné závislosti.

Přehodnotit naši putující „jinou polovinu“, vyslechnout si její příběhy, objevit roli, kterou hrála v naší historii, to vše nám umožní spatřit, co jsme se my usedlí lidé naučili od těch, kteří jsou na cestách. Zjistíme, že jsme ze vzájemné spolupráce získali opravdu mnoho. Uvidíme, že žijí lehce, svobodněji, že se naučili přizpůsobovat se, být rychlí a pružní ve svém myšlení a činech a že dosáhli rovnováhy se světem přírody. Budeme tak moci nahlédnout do jiného způsobu života, způsobu, který si jako svou cestu vybrala „jiná“ větev lidstva od doby, kdy jsme v jednom houfu lovili v žírných zahradách hluboké minulosti.



ČÁST I

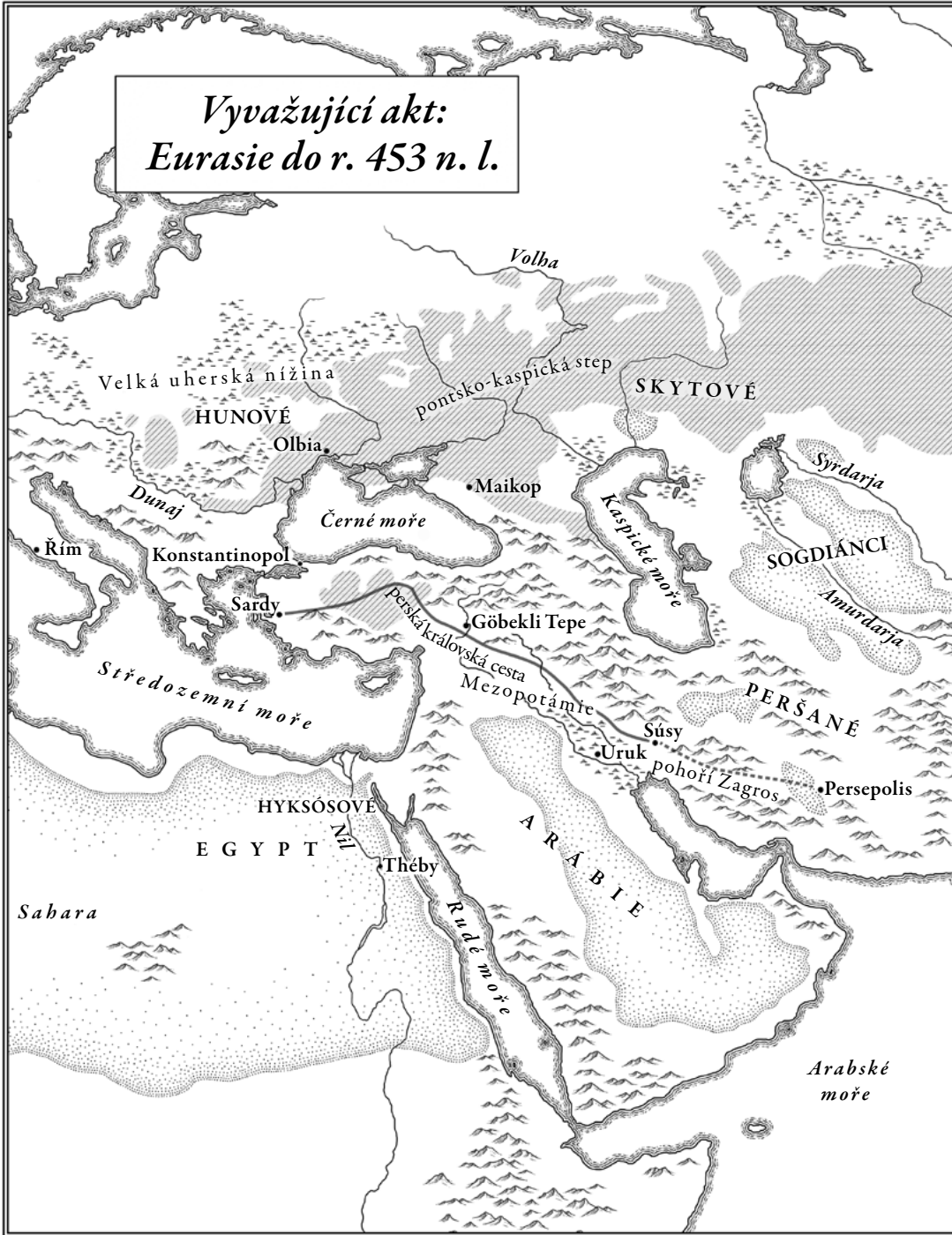
# VYVAŽUJÍCÍ AKT

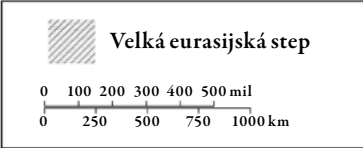
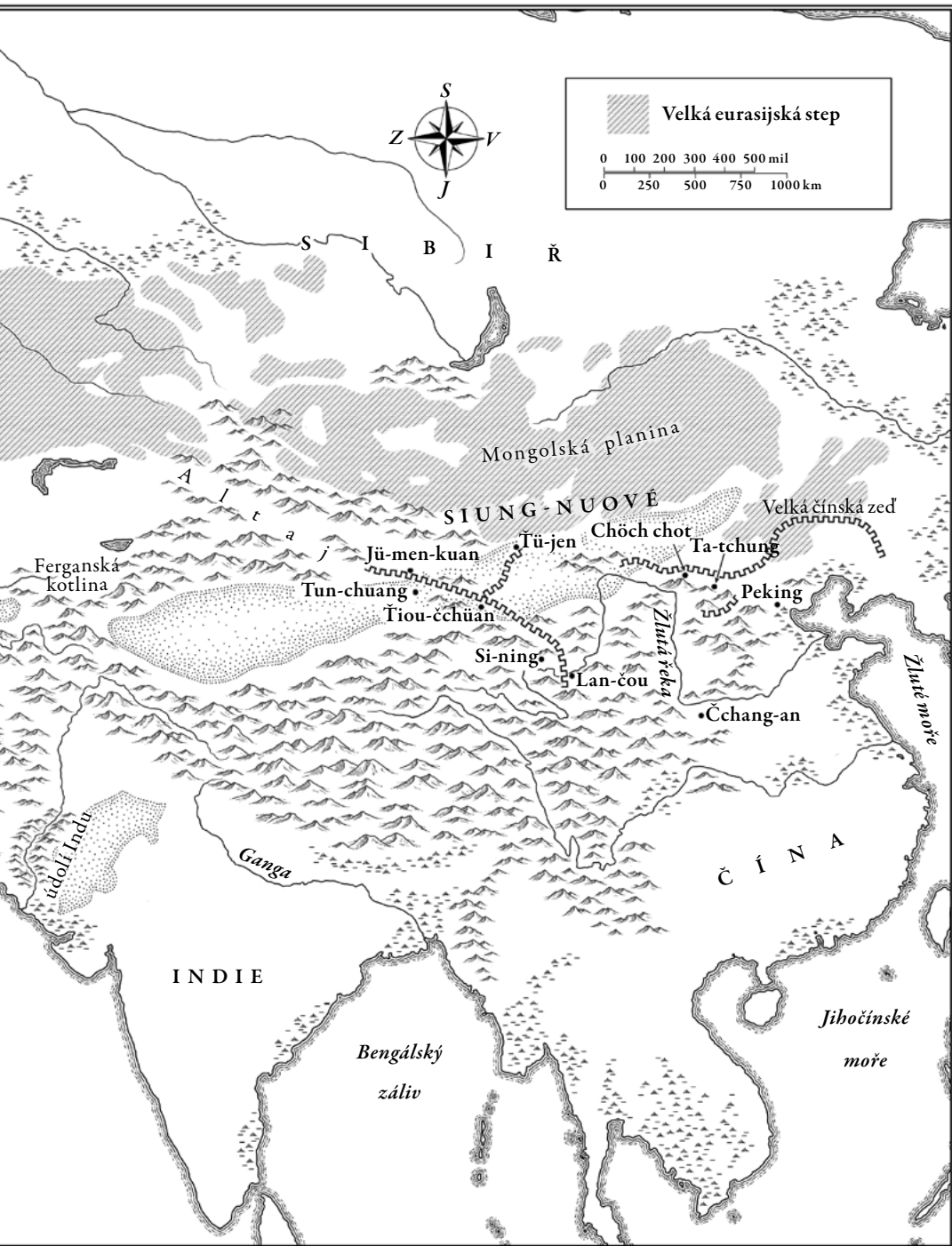
„Nepotrvá to. Vše se mění, vše je pomíjivé.“

*John Stewart*



*Vyvažující akt:  
Eurásie do r. 453 n. l.*





S I B I Ř

Mongolská planina

SIUNG-NUOVÉ

Velká čínská zed

Ferganská kotlina

Jü-men-kuan

Tü-jen

Chöch chot

Ta-tchung

Tun-chuang

Peking

Tiou-čchuan

Si-ning

Lan-čou

Čchang-an

Žlutá řeka

Žluté moře

údolí Indu

Ganga

Č Í N A

INDIE

Bengálský záliv

Jihocínské moře





### *Ráj, 10 000 př. n. l.*

Globální populace: asi 5 milionů<sup>3</sup>

Kočovnická populace: většina z tohoto počtu

Kdysi jsme byli všichni lovci a sběrači. První, kteří přestali lovit a zabývat se sběračstvím, tak neučinili dříve než před 12 000 lety, což je nepatrný díl z doby existence člověka. Tehdy byla hojnost potravy a bylo nás jen málo, kteří jsme ji spotřebovávali. Biblický Starý zákon a koránská súra 2, *al-Baqara*, Kráva, líčí tuto dobu jako čas strávený v zahradě, čas velké radosti a dokonalé nevinnosti v rajske zahradě.

Existuje mnoho překladů slova *ráj* (*Eden*), ale všechny ukazují týmž směrem, od sumerského *edin* ve významu *planina* nebo *step* po aramejské slovo pro *hojně zavodněný* a hebrejské slovo pro *radost*. Všechny úhrnem naznačují, že ráj byl stepí s hojností vody a dostatkem jídla, kde člověka skoro nic neohrožovalo, a přitom nepotřeboval pracovat. Místo radosti. Ale není jasné, kde se tato zahrada radosti nacházela. Genesis ji situuje na „východ, do Edenu“. Bůh zde „dal vyrůst ze země všemu stromoví žádoucímu na pohled, s *plody* dobrými k jídlu, uprostřed zahrady pak stromu životu a stromu poznání dobrého a zlého“.<sup>4</sup> Voda, která zavlažuje zahradu, „se rozděluje ve čtyři hlavní toky“ neboli řeky. Vypravěč Genesis nazývá dvě z těchto řek Tigris a Eufrat, takže rajska zahrada by mohla být někde v Mezopotámské nížině, tedy v dnešním jižním Iráku. Římský historik Iosephus usuzoval, že dalšími dvěma řekami byly Ganga a Nil, což rozšiřuje hranice geografických možností. Snad ráj dosahoval až do Arménské vysočiny, na Iránskou planinu či do pákistánské vysočiny Šangri-la.

Myšlenka, že jsme ztratili zahradu, kterou se musíme pokusit obnovit, promlouvá k naší vlastní době mizející flóry a fauny, kritického stavu klimatu a ekologické katastrofy. Je to však prastarý strach, jehož ozvěnu lze zaslechnout po celém světě a po všechny věky, od mytické hinduistické zahrady Nandan-kanan po zahradu Hesperidek u starověkých Řeků a perskou *pairi-daeza*. Doslovný překlad tohoto perského slova zní „okolo zdí či cihel“, čímž je míněna zdí obehnaná zahrada, uzavřený park. Odtud pochází řecké *paradeisos* a náš ráj (*paradise*), jiná zahrada, po které toužíme. Nepochybně existuje dokonce ještě starší verze. Ale bez ohledu na původ slova a nehledě k tomu, zda kdo z nás kdy ochutnal zakázané ovoce v zahradě zvané Eden, tento prastarý příběh nám vypráví, že jsme kdysi byli obklopeni „vším stromovím... s plody dobrými k jídlu“, že jsme byli lovci nebo sběrači, kteří žili z hojnosti v přírodě, jež poskytovala vše, co jsme potřebovali k přežití. Myšlenka Edenu a ráje je svůdná, neboť slibuje snadný život, nevinnost a hojnost, přičemž pozemská verze nebyla snad tak hrozná.

Někteří antropologové označili první lovce-sběrače za „prvotní blahobytnou společnost“. O faktech se stále intenzivně diskutuje, ale zdají se být přesvědčivá. Americký antropolog Marshall Sahlins spočítal, že většina lovců-sběračů se zabývala asi dvacet hodin týdně obstaráváním potravy, což znamená, že „zřejmě polovinu doby lidé nevěděli, co si se sebou počít“. Snad strávili tento čas smíchem, láskou, tancem a zpěvem. Kritici poukazují na sezonní nedostatek potravin, nemoci a válčení. Ale i kdyby tomu tak bylo, a i když započítáme dobu na přípravu a vaření jídla, a dokonce i na úklid po jídle, průměrný lovec-sběrač trávil a tráví i dnes podstatně méně času záležitostmi kolem bydlení a obstarávání potravin než průměrný pracující ve městě v 21. století. A navíc na rozdíl od těch, kteří musejí přežít dobu největšího městského shonu, klimatizované pracovní prostředí a hypermarkety otevřené 24 hodin denně, lovci-sběrači žijí a pracují v zemi, které rozumějí a v níž nalézají hojnost vzpomínek, ducha a smyslu.

Jakkoli radostný byl život v „ráji“ prvních lovců-sběračů, podlehl dokonalé bouři okolností, zdramatizovaných lidskou zvědavostí a pokušením. V Genesis je Adamovi a Evě řečeno, aby užívali všeho, po čemkoli zatouží, ale aby se v žádném případě nedotýkali plodů dvou svatých stromů, Stromu života a Stromu poznání dobrého a zlého. Jakmile – tak nějak nevyhnutelně – podlehl pokušení, byli vyhnáni, aby se již nikdy nevrátili.

Je to pěkný příběh, zdá se však, že se do něj rovněž promítá onen okamžik historie, kdy přibývalo obyvatelstva, klima se měnilo a lovectví a sběračství se stávalo méně přitažlivým či méně obživu schopným než zemědělství. Jsou v tom přítomny některé prvky, které utvářely historii místa, zvaného Břichatý kopec.



### *Břichatý kopec*

Měkké obrysy Břichatého kopce vystupují z vápencových vršků, které vyčnívají nad hranicí mezi jižním Tureckem a Sýrií. Je to stará tvrdá země, kde zemědělci tvrdě zápasí o obživu ze svých stád, která ztěžka hledají pastvu na skalnatých svazích. Je to také země s bohatou a mimořádnou historií.

Osm kilometrů západně od Břichatého kopce se nachází město Urfa. Şanlıurfa, Slavná Urfa, jak je známo od roku 1984. Tradice spojuje Urfu s chaldejským Urem, tedy rodištěm praotce Abraháma, otce zástupů. O vazbě na Abraháma možná nic nesvědčí, ale pod strmící křížáckou citadelou Urfy je velký rybník, Balikli göl, Abrahámův rybník, kde jsem pozoroval zbožné poutníky a nadšené turisty, kteří krmili kapry, o nichž se tvrdilo, že mají božský původ. Jistější jsou výsledky vykopávek z devadesátých let na pozemcích parku, neboť mezi objevenými předměty se nacházela nejstarší známá socha člověka v životní velikosti. Samostatně stojící figura byla vytesána z bílého vápence s očima z černého obsidiánu. Kolem krku má náhrdelník a rukama svírá svůj ztopořený penis. Někdo tuto sochu vytesal kolem roku 10 000 př. n. l. Pokud by muž z Urfy byl nalezen někde jinde než v centru prostoru, jenž je podle některých názorů Abrahámovým rodištěm, následovaly by rozsáhlé vykopávky, takto však objev, jakkoli významný, vzbudil překvapivě málo pozornosti. Archeologové se soustředili na jistý přítok řeky Eufratu, kde turecká vláda budovala přehradu, jež měla zatopit Nevali Çori, neolitické sídliště z doby před 8000 lety př. n. l. K týmu německých archeologů, kteří sem přijeli, aby před zatopením zachránili, co se dá, patřil Klaus Schmidt, tehdy čerstvý třicátník, který právě dokončil doktorát na téma nejstarších kamenných nástrojů. Němci našli domy a kultovní místo, votivní figurky a některé z nejstarších stop domestikované pšenice. Když byla v roce 1991 přehrada zprovozněna, místo zmizelo pod vodou a tým archeologů byl rozpuštěn. Ale Schmidt zůstal.

Existuje bezpočet příběhů o velkých archeologických objevech, za nimiž stála zvířata, jež spadla do děr nebo vběhla do jeskyně. Tvrdí se, že alexandrijské katakomby z římských dob byly odhaleny v 19. století, když osel náhle zmizel ve velké jámě. Na stopu jeskyní Chauvet ve Francii se přišlo, když chlapeč hledal ztraceného psa. Podle jedné britské novin se podobný příběh odehrál v této části Turecka, když „starý kurdský pastýř... procházel se svým stádem vyprahlými vršky“,<sup>5</sup> a přitom si povšiml velkých kamenných desek. Pravda, jak se často stává, byla poněkud méně komplikovaná, avšak stejně úžasná.

Göbekli Tepe, jak se Břichatý kopec nazývá turecky, se nachází na vršku rokle a byl ideálním výchozím bodem pro lov zvěře, která se ocitla v pasti. V oblasti měkce se vlnících vršků má dvojité kuželové vrcholky, porostlé v době mé první návštěvy trávou a ranými letními rostlinami. Na vršku jednoho z těchto kuželů stál osamocený morušovník a pod ním dva hroby pokryté kamením. Nebylo to špatné místo pro pohřeb, ale naši vzdálení předkové tam spatřili cosi jiného. Už se nedozvíme, co přesně tam uviděli, ale možná tam byl nějaký skutečný či imaginární pruh trávy, něco, co spojovalo viditelný vesmír s podstatou života, jeho primární síly s neznámými mystérii smrti. Na základě tohoto vjemu zde někteří dávní lidé zanechali stopy své činnosti a právě sem se Schmidt přijel podívat.

V roce 1963 navštívili toto místo archeologové z Chicagské univerzity a posoudili jej jako neolitické,\* s byzantskými či pozdně islámskými pohřby. Ale nenašli důvod k dalšímu výzkumu a vršek zůstal doménou Ibrahima Yildize a jeho syna Mehmeta, kurdských pastýřů, jejichž stáda se tu pásala, zatímco oni sedávali ve stínu morušovníku. V roce 1994 se Klaus Schmidt v jedné z blízkých vesnic setkal se starcem, jenž mu řekl, že v Göbekli Tepe viděl pazourky. Ale Schmidt věděl, že zdejší geologické vrstvy se skládají z vápence a čediče.

Schmidt si všiml toho, co uniklo předcházejícím návštěvníkům, a sice že dvojité kužely Břichatého kopce vytvořili lidé. Ze svého doktorského studia a práce v terénu věděl, že pazourky, které jiní považovali za odpad, byly nástroje, které lidé kdysi velmi dávno používali k opracování podložního kamene. Snad je používali ke zpracování masivních kamenných bloků, které Schmidt nyní rozpoznal pod svými nohama. V té chvíli měl dvojí volbu: „Odejít a nikomu o tom neříci. Anebo zde vykopávkami strávit zbytek života.“ Vrátil se do Urfy, koupil si starý dům a zažádal o povolení a granty.

\* V této části světa je neolit datován přibližně do období 10 000–4500 př. n. l.



Nyní je Göbekli Tepe jedním z nejdůležitějších a nejvíce vzrušujících archeologických lokalit na světě a není známé jenom proto, že se tam našly zlaté poklady. Objevy Schmidta a jeho kolegů jsou hodnotnější než nějaké cetky. Vyšlo najevo, že kamenné desky, které spatřil na povrchu kužele, jsou vrcholy sloupů ve tvaru „T“. Tyto sloupy jsou jemně opracované, nádherně zdobené a uspořádané do přibližně deseti kruhů, se dvěma vyššími pilíři ve středu kruhů. Větší bloky váží šestnáct tun a jsou 5,5 metru vysoké. Mnohé pilíře jsou zdobený postavami zvířat a lidí. Na rozdíl od stád volů či jelenů, kteří se prohánějí na mnoha kresbách v jeskyních a na skalních rytinách, se zde jedná o plnohodnotná zobrazení rozpoznatelných a hrozivých kanců, lišek, štirů, šakalů a dalších stvoření. Mnohá z nich, jako lidé a muž z Urfy, jsou zachycena se ztopořenými penisy. Je to možná jedno z prvních míst na světě, a možná je to dokonce *úplně* první místo, kde se naši předkové rozhodli přetvořit krajinu, aby postihli něco, co se vymykalo jejich představivosti. Nyní považujeme za samozřejmé, že proměňujeme velké části naší planety. Ale před 12 000 lety šlo o revoluční čin. Je to počátek monumentální architektury, počátek stavebního umění, který vyznačuje začátek nynější lidské fáze naší historie.

Hovořil jsem se Schmidtem o jeho práci v červnu 2014, když přijel do Londýna, aby si obstaral sponzorské dary na své turecké vykopávky. Měl kulatý obličej a vystupoval skromně. Vypadal jako typický tichý akademik, s počínající pleší, lemovanou na skráních bujnými chomáči vlasů, brýlemi s kovovými obroučkami, ostrým nosem a hnědým, šedě prokvétajícím vousem. A třebaže si oblékl sako, v tomto londýnském salonu a ve společnosti těch, kteří – jak doufal – se stanou jeho podporovateli, totiž obchodníky a byznysmeny v oblecích a kravatách, vypadal neupraveně. Ale když promluvil, jeho způsoby, zvyklosti a vše ostatní nebylo důležité.

Ujistil nás, že Göbekli Tepe bylo posvátné místo, opevněná svatyně. Jak se se svým týmem prokopával hlouběji do nitra kopce, objevovaly se další vytesané sloupy a kamenné kruhy kolem onoho prvního; Schmidt nepochyboval, že jich tam bude mnohem více. Věřil rovněž, že ať obýval kopec kdokoli, znal také kvašení obilí; „vyráběli něco jako pivo“, prohlásil s úsměvem, jako součást nějakého posvátného aktu. Ale teprve pak přišlo hlavní překvapení.

Zaprve stáří. „Definitivně jsme datovali Göbekli Tepe do desátého tisíciletí př. n. l. Asi 9500 let př. n. l. tudíž lidé dobývali velké kamenné bloky, přesouvali je, opracovávali, a následně z nich vytvářeli svatyně. Bylo to 7000 let před „monumentálním věkem“ pyramid a Stonehenge. Netušíme, kdo tito lidé byli, jak to dokázali, odkud přišli ani co se s nimi stalo. Ale profesor pevně věřil, že datování ob stojí, a zatím vsutku obstálo.

Druhé překvapení z onoho slunečného poledne bylo důležitější. Schmidt nenašel žádné doklady o tom, že lidé, kteří postavili Göbekli Tepe, tam také žili. Pozdější vykopávky mohou prokázat něco jiného, ale v těchto raných fázích práce nebyly objeveny žádné domy, střechy či topeniště, žádná suť, tedy to, co lze očekávat na místě trvalého osídlení. Jiný nález byl neméně důležitý: množství různých zvířecích kostí – leopardů, divočáků, malých mezopotámských jelenů, jeřábů, supů a praturů, obrovských, nyní již vyhynulých předchůdců našeho domácího dobytka. Toto vše naznačuje, že lidé, kteří tam stavěli, byli – přinejmenším v počáteční fázi – potulnými lovci, lidmi, kteří se zastavovali na tak dlouho, aby si uvařili a připravili maso. „Pořádali velké slavnosti,“ řekl opět s úsměvem Schmidt, „s pečeným masem a snad i něčím na způsob piva. Ale nežili tam.“ Proto jistý profesor ze Stanfordovy univerzity prohlásil, že Schmidtovy nálezy v Göbekli Tepe „mění vše“, poněvadž oni staří stavitelé nebyli přinejmenším v první fázi budování svatyně usedlí. Byli lovci a sběrači, poutníky, neusedlími, z čehož vyplývají závažné důsledky.

Práce v Göbekli Tepe pokračuje od Schmidtovy předčasné smrti, která jej postihla jen několik týdnů po našem rozhovoru v roce 2014, přičemž nové objevy a výklady zproblematicovaly některé z jeho teorií. Podzemní radar prokázal, že na místě existuje asi jedno sto sedmdesát kamenných sloupů. Je nyní také pravděpodobné, že lidé toto místo využívali několik set let, a pak ho opustili. Konstrukce přežily z několika důvodů, a to mimo jiné proto, že pilíře byly pohřbeny pod odpadem a troskami, navršenými stálým používáním a rozvojem místa. Jejich uchování napomohla rovněž absence jakéhokoli dalšího pozdějšího významného osídlení v oblasti, takže nebyl nikdo, kdo by mohl chtít těžit kámen a opracované sloupy použít k jiným účelům.

Stále se sestavuje skládačka tajemství, kdo a proč místo vybudoval, ale základní prvky příběhu zůstávají takové, jak jim porozuměl Schmidt. Stavbu v Göbekli Tepe započali lidé, kteří putovali v malých skupinách, rodinách či kmeni, nedaleko vytěžili kámen a přesunuli jej na vzdálenost nanejvýš 500 metrů. To nemusí vypadat jako velká vzdálenost, ale bloky vážily mnoho tun a přesun každého z nich musely provádět stovky lidí. To se neobešlo jak bez početné, ochotné pracovní síly, tak bez rozsáhlé organizace. Nelze zjistit, koho napadla taková věc, ale víme, že toto je počátek architektury a kultury a že to je spojeno s nějakou duchovní či náboženskou praxí.

Na skutečnosti, že na sloupech v Göbekli Tepe je umění, není nic revolučního. Už *homo erectus* vytvářel před 500 000 lety klikaté vzorce na lasturách v místech, kde dnes leží Indonésie. Nedávné nálezy v jeskyni Blombos v Jihoafrické republice dokládají, že *homo sapiens* prováděl podobnou činnost s červeným okrem před 100 000 lety. Před více než 66 000 lety nějaký

neandertálec vyprskl z úst rudou hlinku na ruku, položenou na zeď jeskyně Maltravieso ve Španělsku. Dokonce ani v postavách mužů, v ptácích, kteří létají v nebesích, a zvířatech, která obývala jejich svět a vkrádala se do jejich snů, ani na technice umění z Göbekli Tepe není nic revolučního.

Revoluční je rozsah místa, úsilí, které si stavba vyžádala, a především skutečnost, že skupiny lovců-sběračů musely vzájemně spolupracovat, aby sloupy vyrobily, přesunuly a vyzdobily. Někteří pracovali v lomech, opracovávali kámen pazourky, tvarovali skálu a zdobili ji rytinami. Další připravovali místo k instalaci. A ještě jiní pro ně chystali jídlo, čímž by se vysvětlovaly pozůstatky divokých zvířat, vykopané z nejnižších úrovní kopce. Tato práce musela trvat mnoho let, pravděpodobně století, a jejím výsledkem je nahromadění sloupů, uspořádaných do kruhů. Některé z nich byly pohřbeny v zemi (tak vznikl kuželový tvar kopce), zatímco jiné se dosud budovaly. Monumentalita této možná vůbec první velké lidské stavby je ohromující. Ale ještě úžasnější je to, co toto místo prozrazuje o tom, jak jsme se usazovali.

V době, kdy se budovalo Göbekli Tepe, byla okolní krajina, východně od řeky vytékající z ráje, přívětivější, než je nyní. Představme si ji jako step s bujnou trávou, pšenicí a ječmenem, z níž tu a tam vyrůstají nízké porosty dubů, mandloní a pistácií; poslední dvě rostliny se nyní v této oblasti intenzivně pěstují. Step byla domovem gazel a praturů, migrujících hus a mnoha dalších ptáků a zvířat, které bylo možno pojídat, jakož i několika takových druhů, které člověka ohrožovaly, jak dokládají na místě vykopané nálezy kostí. Byla to požehnaná země, „jako ráj“, jak vícekrát zopakoval profesor Schmidt. Tato hojnost nenutila lidi, aby putovali daleko za obživou. Bez nutnosti potulovat se krajem se mohli usadit a budovat toto posvátné místo. V Göbekli Tepe žili a umírali. Usazení se znamenalo úplně nový způsob bytí.

Během života pozorovali východ a západ slunce, narůstání a ubývání měsíce, cestu hvězd noční oblohou, střídání ročních období, migraci zvířat, přelety hejn ptáků a – jak to lidé činili po tisíciletí – trávili čas u svých ohňů, přemýšlejíce o svém místě ve velkém řádu bytí. Jaký byl jejich vztah ke hvězdám? Jak a proč se ptáci pohybují mezi zemí a nebem? Odkud se vzalo teplo a světlo? A hrom a déšť? Také se museli ptát po smyslu smrti. A ono velké neznámo toho, co se s námi stane po smrti, poskytuje nejpravděpodobnější vysvětlení budování Göbekli Tepe. Jeho stavbou tito lovci-sběrači vyjadřovali to, co chápali jako svůj vztah k viditelným a neviditelným silám, o nichž věděli, že je obklopují, ale dosud je neovládali, silám, jež řídily tajemství života a smrti. Tento vztah je nejnázorněji zachycen na rytině, na které je vidět sup odnášející lidskou hlavu.

Kamenné kruhy Göbekli Tepe byly střediskem kultu, snad lovecko-sběračského kultu, místem tak obrovského významu, že to ospravedlňovalo

úsilí nezbytné k jeho výstavbě. „Přicházeli slavit, snad popíjet, za rituálními či šamanskými účely, a pak odešli.“ Klaus Schmidt se domníval, že najde pod vápencovou podlahou sloupových kruhů lidské ostatky, ale nežil dost dlouho, aby to mohl ověřit, a od jeho smrti nebyly žádné nalezeny. Místo toho byly na jiném místě objeveny lidské lebky, některé pokryté vzorci, jiné čistě oškrábané.

Ať se v Göbekli Tepe stalo cokoli (a potrvá léta, než se najde vysvětlení pro lebky a další tajemství), je to mezník zásadního významu ve vývoji člověka. Může to také poskytnout důkaz, že to, čemu se říká neolitická revoluce, bylo spíše evolučním procesem. Lovci-sběrači se v Göbekli Tepe museli navzájem podporovat, zatímco budovali své kultovní středisko. A třebaže většina pozůstatků, nalezených na kopci, pochází z divokých zvířat, z okolních míst jsou k dispozici důkazy, že v okolí se pěstovala kukuřice a lidé chovali dobytek, ovce a prasata. Časem snad spotřebovali vše, co dokázali nalovit a nasbírat, nebo se snad změnilo podnebí či přišla nějaká jiná pohroma. Ať se stalo cokoli, neměli jinou možnost než si ochočit zvířata a vypěstovat kulturní rostliny. Snad se dotyčný kult celý týkal obstarávání potravy. Bez ohledu na podobu celého příběhu je jasné, že před 11 000 až 12 000 lety se v Göbekli Tepe odehrála jak zemědělská evoluce, tak kulturní revoluce, a že jejími hybateli byli kočovníci.



### *Cesta dějin*

Tento objev má důsledky, které se vztahují k myšlence, již nejlépe vyjádřil historik Felipe Fernández-Armesto. Historie, jak konstatoval při několika příležitostech, je „stezka vroubená troskami“.<sup>6</sup>

To je brilantní přirovnání, jehož kombinace stezky a trosek evokuje cosi jako silnici. Vpravo touto cestou, dámy a pánové, jen prosím postupujte tudy a budete slavně, bezpečně a hladce dopraveni od pyramid a hrobek starověkého